

**„ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО БЕЗ МОТИВ“
И МЕХАНИКАТА НА НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВОСЪДИЕ
(Към социология на социалните отклонения)**

МАРТИН КАНУШЕВ

Резюме: Статията представлява социологическо изследване на отношението „истина — знание“ в наказателната система на (късно)модерното общество и показва как възниква полето на девиантните поведения. Основната теза е, че модерното право и правосъдие чрез новите принципи и организация на властта да се съди са произвели условията за възможност за поява на социалните отклонения. Накратко, чрез две редици от променливи, оформящи границите на полето „разум — лудост“ (от една страна, юридическия казус „престъпление без мотив“, от друга — бинарната опозиция „вменяемост — невменяемост“), съвременната наказателна власт е конституирала патологичния индивид. Този странен „субект“, който нито е луд в традиционния смисъл на думата, но заедно с това не е и едно „разумно човешко същество“, защото просто е аномален.

Нелеката задача на този текст е да стане част от една различна социология на социалните отклонения; социология, която отвъд „описанието“ и „обяснението“ на тези практики достига до нивото на условията на възможност за тяхното съществуване. Различна и защото не приема за даденост девиантните поведения и не редуцира изследването им до подреждане във видими форми на една „завършена“ класификация. След което с „най-прецизния“ теоретичен модел, с помощта на „най-адекватния“ научен метод да „открие“ факторите, които ги пораждат, или социалните структури, които ги възпроизвеждат. Напротив, чрез изследване на отношението „истина — знание“ в рамките на наказателната система на (късно)модерното общество той показва как възникват девиантните поведения; как постепенно се ражда едно отворено поле, което започва да се попълва с отклоняващи се индивиди.¹ Тезата, която защитавам тук, е следната: модерното право (правосъдие), вътре в самото себе си, чрез новите принципи и организация на властта да се съди и наказва е произвело условията на възможност за поява на социалните отклонения. Те не са външни на него, в смисъл на конституирани в други социални

---

¹ Написването на този текст се базира върху едно двойно основание. От една страна, той представлява следваща стъпка в моята теоретико-емпирична работа в изследването на социалните отклонения. Неговата вътрешна логика се разгръща в рамките на хоризонтите, зададени в докторската ми дисертация: „Престъпление, престъпност, наказание: социологическо изследване на съдебния процес“, 1999 г., и последвалото я изследване: „Норма, отклонение и патология в наказателното правосъдие“, 2000 г. От друга страна, той е мотивиран от извършването на едно конкретно престъпление, което в началото на 2001 г. предизвика сериозен обществен резонанс в България. По някакъв странен начин тогавашното детеубийство е особен и същевременно типичен юридически казус, който с право може да бъде наречен „престъпление без мотив“.

пространства, и не са въпрос на лично решение, ценностен избор или практическа необходимост. То не ги получава в готов вид, макар и под формата на законови нарушения, за да ги санкционира с прецизност или препрати във властта на други институции — затвори, психиатрични клиники, поправителни домове. Обратно, чрез две редици от променливи, оформящи границите на полето „разум — лудост“ (от една страна, юридическия казус „престъпление без мотив“, от друга, бинарната опозиция „вменяемост — невменяемост“), наказателната власт е конституирала патологичния индивид. Този странен „субект“, който нито е луд в традиционния смисъл на думата, но заедно с това не е и „разумно човешко същество“, защото просто е аномален.

1. УМИСЪЛ И ПОНЯТИЕТО „(НЕ)ВМЕНЯЕМОСТ“

Законът е „мястото“, където се свързват и съизмерват престъпление и наказание. Престъпленията са точно квалифицирани, класифицирани и обединени по видове според обекта на посегателство. Нито едно противозаконно действие не трябва да остане извън тази строго подредена таблица. По същия начин са организирани и наказателните мерки. За всяко престъпление е предвидено наказание и обратното, не съществува наказание без престъпление. Единствено по този начин бива покрито цялото пространство на противозаконните действия.

Но законът не само квалифицира всяко нарушение, не само класифицира и обединява по вид различните престъпления, но и ги субординира под формата на непрекъсната йерархия. Мечтата на реформаторите на наказателното право от края на XVIII и началото на XIX век днес се е превърнала в реалност. „Ако имаше една такава точна и обширна скала от престъпления и наказания, то тогава работата става доста лека, щото един мъдър законодател да не допуска да се определя наказание от най-високата степен за престъпление от най-ниската“ (Бекария 1993: 94).

„Наказанието е съответно на престъплението“ е записано с главни букви в законите на модерните общества. Но как да бъде установено това съответствие?

Ключовото противоречие между кодификация и индивидуализация на наказанията се разрешава чрез механизма на съдебния процес. Той е мястото, където обобщените формули на наказателното право се трансформират чрез процесуални правила в конкретни присъди. Да се съди днес означава да се изнамери пример, който да свидетелства за закона. Съдията разполага с кодекс, според който бива третиран казусът, подложен на отсъждане. Индивидуализирането на наказанията е крайна цел на точно приложимия закон. Следователно съдебната институция е своеобразен апарат за индивидуализация чрез категоризация, за сравнимост чрез степенуемост както на престъпленията, така и на наказанията.²

---

² Необходимостта от индивидуализация на наказанията е резултат от взаимното усиливане на няколко процеса. Първо, функционирането на модерното правосъдие има за предпоставка ново разпределение между „разрешено“ и „забранено“ в рамките на наказателното право. Редица действия, „квалифицирани“ от предмодерните юридически системи като престъпления, не са кодифицирани, за сметка на други в законите на Новото време. Второ, по нов начин се конституира вътрешната структура на престъплението като социален акт (например появява се неговото субективно измерение — вината), както и социалният статус на гражданина, прекрачил закона. Той вече е нарушител на общественния договор, откъдето пък произхожда и се легитимира правото да се наказва. Трето, може би най-важното, променя се самият социален смисъл на наказанието. То

Според закона размерът на наказанието трябва да се конституира като съвкупен резултат от преплитането на линията на „намерението“ и линията на „обстоятелствата“. Обстоятелствата, като съпътстващи дадено престъпление, изграждат неговата обективна страна, а намерението, доколкото всяко деяние е акт на волята на индивида — субективната. Този процес на взаимодопълване на двете линии дава възможност на съдията да квалифицира едно престъпление, а от друга страна — да наложи строго индивидуално наказание.

Вината като субективна готовност за действие, оформяща линията на намерението, съществува в два модуса: умишлена и непредпазлива. „Тя е качество на деянието, ето защо съдържанието на волевия акт определя естеството и вида на вината. Умишлено действа онзи, който чрез представата за настъпване на престъпния резултат не се е въздържал от извършване на деянието“ (Долапчиев 1994: 272).

На свой ред „умисълът“ се разпада на няколко вида, които притежават различна тежест при определяне на вината. Прекият умисъл е този, при който действащият е желал резултата, представата за който е негов мотив. Вторият тип умисъл е условният: тук представата за възможното настъпване на резултата не е била искана, а е била безразлична за дееца. На трето място е предумисълът, при който „образуването на решението е станало след продължително обмисляне на мотивите „за“ и „против“. Накрая, съществува и афективен умисъл: той е налице, когато деянието е извършено в състояние на „душевно раздразнение“. Вменяването на вина представлява обвинение от страна на съда, че извършителят е могъл да действа по друг начин и че не е спазил изискванията на правото.

Линията на намерението има и втори модус: непредпазливостта. Тя е „липсата на дължима грижа, която ако беше проявена, деецът щеше да се въздържа от извършване на противоправното деяние“ (Долапчиев 1994: 286). При съзнаваната непредпазливост индивидът има представа за резултата от своето действие, но смята, че той няма да настъпи. Докато при несъзнаваната действащият не предвижда настъпването на престъпния резултат, но е могъл и е трябвало да го предвиди.

Но непредпазливостта представлява границата, която затваря полето на наказуемостта и оставя един важен случай извън него. Защото линията на намерението има за своя ключова предпоставка юридическото понятие за „вменяемост“. А вината предполага възможността субектът да си представи резултата от своето действие, неговата забраненост от наказателния закон и да притежава „способността да се мотивира съобразно повелите на правото“. Поради това „невменяемият“ индивид остава извън полето на наказуемостта, той бива дисквалифициран като юридически субект и прехвърлен под формата на „принудителни медицински мерки“ във властта на медицинските институции — болнични заведения, психиатрични клиники, психо-неврологични диспансери.³

престава да бъде съсредоточено върху изтезанието като техника, предизвикваща страдание, а се трансформира в система от отнети права.

³ Понятието за „(не)вменяемост“ има двоен, медико-правен статут: то е пресечна точка и същевременно пункт на разделяне на юридическия и психиатричния дискурс. Чрез него медицинското знание, което изхожда от представата за (а)нормалността на индивида, е подчинило на себе си съдебната власт, квалифицираща действията като престъпления от гледна точка на наказателния закон.

И така, линията на намерението очертава няколко важни разграничения. Първо, отделя „невменяемите“ като правно ирелевантни. Второ, постулира разлика по принцип между непредпазливост и умисъл. Непредпазливостта е на границата на наказуемостта, защото „без умисъл няма престъпление“. Трето, разцепва самия умисъл на степени на виновност: най-тежко се наказват предумишлените престъпления, по-леко деянията с условен умисъл, а най-леко — афективният умисъл. Следователно налице е една скала от показатели, оформена от вариращата променлива „умисъл“ и изключващото понятие „(не)вменяемост“, по която съдията може да „измери“ степента на субективна готовност за извършване на престъплението.

Вторият елемент, чрез който законът изисква да бъде определено наказанието, е линията на обстоятелствата. Тя разделя престъпленията на две големи групи: извършени при смекчаващи и при отегчаващи вината обстоятелства. Чрез тези две серии от променливи съдът индивидуализира наказанието, като се ръководи от предвидената в закона санкция. Този принцип „дава възможност да се постигне еднакво съотношение между тежестта на конкретното престъпление и тежестта на наложеното за него наказание“ (Павлов 1989: 482). Обстоятелствата, които обуславят по-малка обществена опасност на деянието, съдът взема предвид като смекчаващи, а тези, които предполагат по-голяма — като отегчаващи. За еднотипни престъпления в закона е предвидена възможност да се налагат наказания с „известна амплитуда“. Ето механизма: „При обстоятелства, които увеличават вината, наказанието се определя, като се отива от средата между минимума и максимума към най-високата мярка; при обстоятелства, които намаляват вината, наказанието се определя, като се отива към най-ниската мярка на предвиденото в закона наказание или се определя самата най-ниска мярка“ (Павлов 1989: 488).

Да обобщим, линиите на намерението и на обстоятелствата са законови инструменти, чрез които съдията трябва да определи дали дадено действие е престъпление или не. Но това е само едната страна на процеса на индивидуализация на наказанието, защото съдебната власт отдавна не санкционира единствено действия, забранени от закона. Тя квалифицира преди всичко самите подсъдими според техните специфични качества.⁴ Това е „оформяне, основаващо се на самия нарушител, на неговата природа, на начина му на живот и на мислене, на миналото, на „качеството“, а не на намерението на неговата воля или обстоятелствата на престъплението“ (Фуко 1998: 102). Престъп-

---

⁴ Ще дам пример за подобен подход, при който историческите форми на наказание не се разглеждат като едномерни следствия от юридическите образувания, политическите конфигурации или религиозните вярвания; при който те се изследват като социални феномени, покриващи със своето действие поле, несводимо до санкционирането на престъпленията. В своята книга *Наказание и социални структури* Руше и Кирхаймер анализират различните наказателни системи от гледна точка на начините на производство, които ги пораждат. В една робовладелска икономика наказателните механизми имат за цел да доставят допълнителна работна ръка и да създават „държавно“ робство като добавка към онова, което осигуряват войните и търговията. При феодализма наблюдаваме бързо разпространение на телесните наказания, тъй като тялото в повечето случаи е единствената собственост на дееца. Изправителните домове, принудителният труд, наказателната манифактура се появяват с развитието на стоковото производство. Но тъй като промишлената система изисква свободен пазар на работна ръка, делът на промишления труд намалява в наказателните механизми на XIX-ти век и се заменя със затвор, който има чисто изправителни цели.

никът като обект на наказателната власт от един момент е заел мястото на престъплението, а на хоризонта се е появил нов феномен, подлежащ на изследване — престъпността. „Наказанието трябва да бъде определено и според обществената опасност на дееца с оглед тежестта на извършеното престъпление, в което като акт на поведението се проявява неговата личност“ (Ненов 1990: 387).

Това обръщане на погледа на наказателната намеса има далеч отиващи последици, защото вече не се квалифицират единствено действия, а се разграничават самите нарушители на закона: според „природата“ на тяхната личност и начина на мислене; според тяхното минало (поради това различието между „обикновения“ престъпник и рецидивиста става фундаментално за модерното право) и според техния начин на живот (в основата на формирането на престъпен характер лежи едно „неблагоприятно въздействие на средата“).⁵ Следователно линията на „качеството“ е започнала да доминира над линиите на намерението и на обстоятелствата, а индивидуализацията на наказанията от съда се извършва не толкова според тежестта на престъплението, колкото според личността на обвиняемия.

2. РАЦИОНАЛНОСТ И „ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО БЕЗ МОТИВ“

Наказателното право и организацията на модерното правосъдие от XVIII век насам служи като пример как функционира една нова технологична тоталност на властта. На първо място — от този исторически момент — имаме наказателна власт, която се опира на толкова стегната мрежа за надзор и наблюдение, че по принцип престъплението вече не може да избягва от нея. Второ, новата технология ще свърже престъплението с наказанието по необходим и очевиден начин чрез определен брой методи, най-важният от които е публичността на съдебните разисквания и присъдата. И най-сетне, упражняването на тази власт изисква да се наказва точно толкова, колкото е необходимо, за да не се повтаря престъплението, и нито секунда повече.

Следователно, трябва да бъде намерена определена единица за мярка, която дава възможност да се модулира наказанието, така че то не само да санкционира престъплението, но и да попречи да бъде повторено.⁶ Тази единица мярка — открита с много усилия от новата технология на наказателната власт — е онова, което теоретиците на правото и съдебните практики наричат причина на престъплението: онзи елемент, който те разглежда като основание за съществуване на престъплението, принципът на неговата поява, за неговото повторение, за неговото подражание от други, за неговата голяма честота на случване. Наказанието трябва да възстанови тъкмо този елемент в своите ме-

---

⁵ Включването на „биографичното измерение“ в механиката на наказателната система е фундаментално събитие, тъй като то представлява условие на възможност съдебната власт да открие съществуването на „криминалния“ преди извършване на самото престъпление и в краен случай — извън него.

⁶ Фактът, че самото повторение е много по-важно, отколкото еднократното нарушение на закона, се подкрепя от всички „специални мерки“, които обграждат рецидива. По-същественото обаче е, че самото наказание трябва безкрайно да се калкулира с цел да се нагоди спрямо особеностите на престъплението и неговия извършител.

ханизми, за да неутрализира основата на престъплението; следователно това е елемент, към който трябва да се отнася наказанието, в съответствие с точно премерен механизъм. Именно мотивът на престъплението като причина за неговото извършване е дефиниран от наказателната теория и от новото законодателство от края на XVIII век като елемент, общ за престъплението и за наказанието.⁷

На тази основа възниква цяла поредица от нови въпроси, които до този момент не са могли да съществуват. Най-важният от тях вече няма да бъде въпросът за обстоятелствата, при които е извършено престъплението — едно „остаряло“ юридическо понятие; това няма да бъде дори питането относно намерението на престъпника.⁸ Най-важният въпрос вече ще бъде за съвкупността от мотиви, които са превърнали в престъпник обвинения за извършване на престъплението. Следователно сега въпросът се поставя не около контекста на престъплението, нито дори относно вида на умисъла на субекта, а спрямо вътрешноприсъщата на престъпното поведение рационалност. Коя е онази интелигибилност, която служи за опора на престъплението и която ще даде възможност да се определи адекватното наказание? Резултатът: престъплението вече не е онова, което нарушава общественния договор и гражданските права; престъплението дори не е онова, което пренебрегва законите на човешката природа. Сега самото престъпление има своя „природа“, а престъпникът е същество, което на равнището на самата си природа се отличава от останалите чрез своята престъпност. Втори резултат: този механизъм на наказателната власт изисква ново, при това натуралистично, знание за престъпността. Трябва да бъде създадена естествената история на престъпника, защото макар и все още не открита, вече се предсеща патологичната природа на престъплението.⁹

В този неподходящ момент механиката на наказателната власт бива застрашена от „престъплението без мотив“. Тя веднага започва да проявява едно двойно действие за решаването на този юридически казус — действие на съдебния апарат, но и на медицинското знание. Но въпросът е по какъв начин двете са се срещнали около този род случаи, несъмнено с различни тактики, но така, че да се свържат една с друга? Важно е да се покаже как те действат, поотделно и заедно, изправени пред огромната заплаха, наречена „немотивирано престъпление“.¹⁰

На първо място, какво вцепенява до такава степен магистратите пред действие без основание; действие, което не се поддава на дешифриране и е ин-

---

⁷ Ако внимателно погледнем действащите наказателни закони в европейските страни, включително и българския, ще видим, че една от най-важните задачи на съда е да изясни „подбудите“, респективно причините за извършване на престъплението (*Наказателен кодекс* 1996: 21).

⁸ В първи параграф беше показано, че ако на нивото на наказателния закон умисълът и обстоятелствата квалифицират едно престъпление, то на нивото на правосъдието или още на нивото на упражняването на наказателната власт — това е „качеството“, особеностите на личността на обвиняемия.

⁹ Енрико Фери и Чезаре Ломброзо са първите, които си поставят за цел да изградят една криминална антропология на престъпника. Нещо повече, те откриват, че „хистологичната аномалия в черепа на епилептика е абсолютно идентична с подобна такава аномалия при криминалните престъпници“ (Ломброзо 1999: 10).

¹⁰ Както ще видим по-нататък, „престъплението без мотив“ е екстремален случай, който поставя неподозирани въпроси пред наказателната механика и поради това представлява най-важната точка на свързване на съдебна власт и медицинско знание.

телигибилно? По-рано подобен въпрос не би могъл да възникне, защото единственият случай, в който престъплението е надхвърляло всички мислими граници, е, когато наказанието не може да го заличи. Има ли толкова жестоко престъпление, на което никакво наказание да не съответства? На практика властта винаги е намирала „адекватните“ наказания, които да отговарят на извънредната жестокост на дадено престъпление. Следователно не са съществували проблеми.

Днес онова, което прави престъплението измеримо, което позволява да се определи адекватното му наказание, е скритият мотив, който можем да открием на нивото на поведението на престъпника. Наказанието трябва да анулира всички механизми на основанието, които са предизвикали едно престъпление, но които могат да предизвикат и други подобни. Следователно мотивът е едновременно вид вътрешна на престъплението рационалност, която го прави интелигибилно и заедно с това оправдава наказателните мерки, които ще бъдат упражнени върху него. Рационалността на престъплението — като подаваща се на дешифриране система от мотиви — е условие на възможност за функциониране на наказателната власт.¹¹

Накратко, днес наказателната механика включва две неотменими изисквания, като първото от тях е изричното твърдение за рационалност. По-рано всяко престъпление беше наказуемо от момента, в който не беше доказана лудостта на субекта; първо трябваше да бъде поставен този въпрос и чак тогава — дали престъплението е обмислено или не. Сега, след като престъплението се санкционира единствено на равнището на основанието, което го е предизвикало, след като целта на наказанието е насочена към мотива, присъщ на престъпника, става ясно, че постулатът за разумност е от изключително значение. Не е достатъчно да се каже: след като не е доказана лудостта, тогава добре, ще наказваме. Напротив, можем да съдим само ако експлицитно се постулира рационалността на действието, което реално се наказва.¹²

Второто изискване е свързано с възможността за наслагване една върху друга на две системи от основания: от една страна, съвкупността от мотиви, основа на деянието, а от друга — рационалността на индивида, който го е извършил. Причините за извършване на престъплението, които му придават интелигибилен характер, а след това мотивът на субекта, който го прави наказуем — по принцип трябва да съвпадат. Налице е съвкупност от максимални хипотези, която се изисква, за да бъде упражнявана ефективно наказателната власт. По-рано на равнището на мотива на субекта имаше нужда само от минимални предположения: достатъчно бе да няма доказателство за лудост. Сега е налице експлицитен постулат за разумност и необходимост от съвпадение на основанията, които обуславят интелигибилността на престъплението и вменяемостта на субекта, който ще бъде наказан.

¹¹ „Мотивът на едно престъпление е рационалността му, която го прави разбираемо и в същото време е неговата наказуемост“ — този фундаментален принцип може да бъде открит както в трудовете на българските теоретици на правото и в действащото законодателство, така и в съдебните решения на магистратите (Долапчиев 1994: 73; Ненов 1990: 33; Павлов 1989: 201; *Наказателен кодекс* 1996: 21; *Наказателно-процесуален кодекс* 1996: 32; *Съдебна практика* 1991: 27).

¹² Както ще видим в трети параграф на текста, устойчивата връзка, „родството по дух“ между лудост и престъпление е социално конструирана, и то в рамките на съвременната наказателна власт, което на свой ред е едно от условията на възможност за възникване на полето на социалните отклонения.

Но точно тук наказателният механизъм ще изпадне в затруднение и изведнъж ще бъде разтресен от проблема за „престъплението без мотив“. Защото ако самото упражняване на наказателната власт изисква максимални хипотези, в противовес на това какво намираме на нивото на закона, който дефинира приложимостта на наказателното право? Откриваме само текста, според който няма престъпление, ако субектът е в състояние на невменяемост в момента на деянието.¹³ Следователно, докато кодексът постановява приложимостта на наказателното право, той и днес все още се позовава единствено на традиционното понятие за лудост. От този момент законът става приложим. Но всъщност, за да се упражнява наказателната власт, тя изисква нещо в повече, тъй като се основава на рационалността на субекта. Накратко, налице е несъответствие между приложимостта на наказателния закон и упражняването на наказателната власт.

Оттук и постоянната тенденция самата наказателна механика да произтича от кодекса, но по посока на какво? Към определен тип знание, към определена форма на анализ, които ще могат да характеризират рационалността на дадено престъпление и да отделят разумното от неразумното деяние. Но в същото време, ако пред позоваването на закона все повече се предпочитат аргументите на психиатричното знание, то се дължи единствено на тази двусмисленост между разумността на субекта и интелигибилността на деянието. Разумността на престъпния субект е условието, при което ще се прилага законът. Не може да се прилага законът, ако субектът не е разумен. Но упражняването на правото за наказване постановява: ще наказвам само ако разбирам защо и как той е извършил своето деяние; което означава, че мога да включа това престъпление в интелигибилност, поддаваща се на анализ.¹⁴

Следователно радикално неудобна позиция на психиатрията от момента, в който имаме престъпление без основание, извършено от субект, надарен с разум; или още, всеки път, когато имаме деяние, чийто принцип на аналитична интелигибилност не може да намерим, и то при субект, чието състояние на лудост няма да можем да докажем. Тази ситуация винаги ще бъде двойствена и поради това неразрешима: от една страна, прилагането на наказателното право няма да бъде възможно, тъй като не е открита вътрешноприсъщата рационалност на деянието, която е точката на включване в престъплението на упражняването на наказателната власт. От друга страна, доколкото не е доказано състоянието на невменяемост на субекта, законът ще трябва да бъде прилаган, тъй като самият той изисква винаги да бъде приложен, ако не е доказано състояние на лудост.¹⁵

---

¹³ „Не е наказателно-отговорно лицето, когато поради умствена недоразвитост или продължително или краткотрайно разстройство на съзнанието не е могло да разбира свойството или значението на извършеното или да ръководи постъпките си“ (*Наказателен кодекс* 1996: 8).

¹⁴ В своята дисертация чрез етнометодологическо наблюдение на съдебното всекидневие анализирах две поредици от фонов очаквания — за рационалния избор на индивида и за автономността на действащия субект, които гарантират безпрепятственото протичане на социалното взаимодействие на нивото на наказателното правосъдие.

¹⁵ Въпреки първоначалното блокиране на наказателната механика по отношение на делото Х — факт за това са двете психиатрични експертизи, направени на обвиняемата, които не можах да обяснят мотива и причините за убийството на собственото ѝ дете — в крайна сметка то беше „решено“ по един традиционен начин. В този случай съдебната власт, след като се обърна няколко пъти за помощ към психиатричното знание, но не получи задоволителен отговор, задейст-

И така, виждаме как постепенно съдебна власт и медицинско знание започват да се допълват и подпомагат. От една страна, престъплението без мотив е абсолютна бариера пред наказателната система, тъй като, изправена пред него, тя не може да функционира. Но от гледна точка на психиатрията престъплението без основание е съдбоносен казус, защото то трябва да бъде анализирано и разбрано. Следователно двата механизма взаимно се задействат. От една страна, наказателната власт непрестанно твърди пред съдебното заседание: ето, оказваме се пред престъпление без мотив. Затова ви моля: или намерете мотив за това деяние и моята наказателна власт веднага ще бъде упражнена, или, ако не намерите, това означава, че това е деяние на луд. Дайте ми доказателство за лудост и няма да прилагам правото си за наказание. Това е въпросът, който съдебният апарат поставя пред медицинското знание. А то отговаря: виждате колко е необходима моята наука, след като съм способен да усетя опасността дори там, където никакъв разум не може да я открие. Покажете ми всички престъпления, които знаете, и аз ще ви посоча, че сред много от тях има такива, в които липсва разум. Това означава също, че съм способен да ви разкрия един фундаментален факт: в дъното на всяка лудост има знак за виртуално престъпление.

3. ВРЪЗКАТА „ЛУДОСТ — ПРЕСТЪПЛЕНИЕ“

В рамките на наказателния закон, според който няма престъпление, ако индивидът е в състояние на невменяемост в момента на престъплението, психиатричната експертиза трябва да прави дихотомно разделение между болест и отговорност, терапия и наказание. Това е принципът на модерното право: когато лудостта излиза на сцената, престъпността би трябвало да изчезне. Но съвременната експертиза замени този законов фундамент с други механизми, изградили се постепенно през последните три века: принципът на вътрешното убеждение, институтът на смекчаващите вината обстоятелства, режимът на универсалната истина и системата на всеобщото доказателство. Днес психиатрите трябва да отговорят, ако могат, разбира се, на въпроса: бил ли е обвиняемият в невменяемо състояние по време на извършване на престъплението? Но от тях се иска преди всичко да кажат — първи въпрос — дали индивидът е опасен. Втори въпрос: дали е достъпен за наказателна санкция. Трети: поддава ли се на лечение и реадaptация. Следователно сега наказанието вече не се отнася до правен субект, признат за отговорен за своите действия, а до корелативен елемент от един механизъм, състоящ се в отстраняване на опасните индивиди, лекуване и реадaptация.¹⁶

В центъра на наказателното правосъдие стои проблемът за истината с неговите три измерения. Да се отсъжда правилно според модерното право означава

ва втория механизъм. Най-накрая тя призова на помощ самия закон, позова се на неговия член 33 и квалифицира обвиняемата като „невменяем субект“. След тази юридическа дисквалификация на наказателната власт не ѝ оставаше нищо друго, освен да посочи психиатричната клиника, а не затвора, като „подходящото място“ за дългосрочно изолиране на детеубийцата.

¹⁶ В контекста на действащата у нас Наредба за съдебномедицинските и съдебнопсихиатричните експертизи може да се види, че въпросът дали обвиняемият е бил в невменяемо състояние по време на извършване на престъплението е вторичен и в този смисъл подчинен на останалите три — дали индивидът е опасен, дали е достъпен за наказание, поддава ли се на лечение.

чава да се отговори на следните въпроси: каква е истината за престъплението; кой е неговият извършител; какви санкции трябва да бъдат приложени към него. Познаване на нарушението, познаване на нарушителя, познаване на закона — ето трите условия, които позволяват една наказателна присъда да се основава на истината. Разкриването на дадено престъпление заедно с това изисква да се разобличи виновникът и правилно да се приложи кодексът.¹⁷ Днес обаче съдебномедицинският апарат трябва да отговаря на още един въпрос: защо е извършено това престъпление?

Нека внимателно се вгледаме в ефектите от това фундаментално обръщане. Ако съдията има за функция да подведе конкретното действие под съответния законов състав, то експертът има за цел „безпристрастно“ и „научно“ да определи качествените измерения на извършеното престъпление. И по този начин „да облекчи съда да възприеме безпогрешно и обективно онези факти, които служат като доказателства по делото“ (Павлов 1989: 231). Това обаче е само едната страна на нещата, чисто формалната функция на експерта. Ако попитате самите психиатри, те естествено ще отрекат, че съдят, а ще твърдят, че единствено подпомагат дейността на магистратите. Но, от друга страна, психиатричната експертиза служи като доказателствено средство при конституиране на вината и следователно е важен елемент от механизма по определяне на наказанието. Ето въпросите, на които трябва да отговори експертът.

1. Намира ли се подсъдимият в опасно състояние? Каква е степента на опасност на подсъдимия за самия него? Каква е степента на обществена опасност на подсъдимия към момента на извършване на престъплението и към момента на разглеждане на делото в съда?

2. Подлежи ли на изправително наказание или към него трябва да се приложат принудителни медицински мерки? Кое е по-добре за подсъдимия — затворът, психиатричната клиника или затворническата болница? Кой са най-целесъобразните мерки от медицински характер с оглед спецификата на неговата личност? Дали заболяването му има преходен характер, или се касае за хронична душевна болест, която изисква „строг медицински контрол“?

3. Може ли да бъде излекуван или рехабитиран? Може ли лицето, което е извършило престъпление, но до произнасяне на присъдата е изпаднало в разстройство на съзнанието, да оздравее и след това да бъде наказано? След изтичане на определен срок съдът се произнася за продължаване или прекратяване на принудителното лечение. Той взема своето решение, след като „изслуша мнението на съответното лечебно заведение и заключението на експерт-психиатър“ (*Наказателно-процесуален кодекс* 1996: 27).

Но това са „незаконни“ юридически въпроси от гледна точка на модерното право; те нямат връзка с Наказателния кодекс и не произхождат от него. Това не са въпроси за вменяемост или невменяемост — „не е наказателно-отговорно лицето, когато поради умствена недоразвитост или продължително или краткотрайно разстройство на съзнанието не е могло да разбира свойството или значението на извършеното или да ръководи постъпките си“. Обратно, те засягат самото налагане на наказанието, неговата необходимост, строгост и полезност, възможната му ефективност; те позволяват с помощта на един

---

¹⁷ „В рамките на своите правомощия председателят на състава ръководи съдебното заседание с оглед да осигури обективното, всестранно и пълно изясняване на обстоятелствата по делото, разкриването на обективната истина и точното спазване на закона“ (Павлов 1989: 474).

юридико-медицински дискурс да се посочи: дали психиатрията е за предпочитане пред затвора; дали трябва да се предвиди продължително или краткосрочно лишаване от свобода; дали е необходимо медицинско лечение или мерки за сигурност; принудително лекуване, временно наблюдение или постоянен надзор.

Следователно ролята на психиатъра в съвременното наказателно правосъдие не е единствено на експерт, имащ за цел научно да обясни качествената страна на престъплението, а на „съветник“ на юристите по самото наказване. Той трябва да „отсъди“ дали подсъдимият е опасен за другите, по какъв начин обществото да се предпази от него, как да постъпи, за да го промени, дали е по-добре да го затвори или лекува. Накратко, целта на психиатричната експертиза е да формулира „истинни“ твърдения за ролята, която е изиграла свободата на волята на нарушителя при извършване на престъплението; тя трябва да предложи рецепта за онова, което може да бъде наречено негово „медико-правно“ лечение. Как обаче се е стигнало дотук?

Историята на наказателното право свидетелства за ускореното разгръщане на един процес, който все още разтърсва модерното правосъдие. Става въпрос за това как се конституира отношението „лудост — престъпление“ и как неговият законов смисъл системно бива подменян в съдебната практика.

Според първите кодекси не съществува нарушение, ако индивидът е в състояние на безумие в момента на извършване на деянието. Възможността да се конституира и вмени лудост на подсъдимия е стояла извън съдебното квалифициране на престъплението. От това, че извършителят бил луд, нито е намалявала тежестта на деянието му, нито наказанието му ставало по-сурово; чисто и просто престъплението изчезвало; то било заличавано.¹⁸ Не само медицинският преглед на престъпника, подозиран в лудост, но и резултатите от него били външни и предхождащи присъдата. Това е изходната точка на историческия процес, в който се е конституирало отношението „лудост — престъпление“. Двата юридически „факта“ не са били в континуум; те са били два полюса, които взаимно се изключвали. Между тях имало недостъпна граница, която никога не бивало да бъде „престъпена“, поне на нивото на наказателния закон.

Но бързо и систематично, при това в рамките на самата съдебна институция, започнали да тълкуват „неюридически“ този казус. Въпреки Наказателния кодекс, казващ и напомнящ, че лудостта не може да получи строга, снизходителна или дори оправдателна присъда, а само прекратяване на делото, съдиите вече поставят този въпрос като неразделна част от своето решение. „Те признават, че човек може да бъде виновен и когато е луд; виновен — но който трябва да бъде затворен и лекуван, вместо да бъде наказван; виновен, и то опасен, тъй като явно е болен. От този момент насам всяко престъпление ще носи в себе си като законно подозрение, но и като право, за което човек може да се бори, хипотезата за лудост. А произнесената присъда е не само присъждане на виновност, но и законно санкциониращо решение; тя носи в себе си оценка за нормалност и предписание за нормализиране“ (Фуко 1998: 212).

---

¹⁸ „Следователно било невъзможно човек да бъде обявен едновременно за виновен и луд; ако се поставела диагнозата лудост, тя не можела да се включи в съдопроизводството; тя просто прекратявала процеса и лишавала правосъдието от власт над извършителя на деянието“ (Фуко 1998: 211).

Включването на медицинското знание в наказателната власт ражда една нова научна истина, която е различна от юридическата истина за престъплението и наказанието. Не само „Установен ли е даденият факт и престъпен ли е той?“, но и „Какъв е този факт, какво означава това изнасилване или това убийство?“, „На какво равнище и в каква област на реалността да го впишем?“ — „Фанатизъм, психотична реакция, моментна лудост, разстройство на съзнанието или извратеност?“. Не само „Кой е извършителят на това престъпление?“, но и „Как да определим факторите, които са го породили?“, „Къде в самия извършител се крие причината за него?“, „Инстинкт, нагласи, безсъзнателно, среда, наследственост?“. Не само „Кой закон санкционира това престъпление?“, но и „Каква най-подходяща предпазна мярка да вземем?“, „Как да предвидим развитието на субекта?“, „По какъв начин най-сигурно да го накажем?“, „Необходимо ли е да го лекуваме?“.

Накратко, цяла една съвкупност от оценъчни, нормативни, диагностични и прогностични отсъждания, засягащи целия живот на подсъдимия, е навлязла в съдебната практика чрез медицинското знание. Една научна истина е подменила истината, изисквана от наказателното право: тя превръща признаването на вината в странен юридико-медицински дискурс. Законната власт на съдията да наказва е загубила своя „природен произход“; тя е споделена с учения като експерт по наказателни дела. Вследствие на това се ражда една нова функция на наказанието: то е преди всичко терапия и грижа за „съдбата“ на осъдения. Губейки своята естественост, съдебната власт се е превърнала в медицинска; тя е власт, която лекува. Резултатът: днес се наказва само в името на закона, в зависимост от проявената пред цялата публика очевидност на престъплението, но се наказват индивиди, които винаги биват отнасяни към сферата на болестта; индивиди, които са съдени като престъпници, но са преценявани в рамките на нормалното и девиантното. Следователно отсега нататък въпросът за нелегитимното и въпросът за патологичното при упражняването на наказателната власт са неразделно свързани.

4. ПОЛЕТО НА СОЦИАЛНИТЕ ОТКЛОНЕНИЯ

На тази основа могат да бъдат реконструирани три исторически процеса, чийто съвкупен резултат е системната връзка между „съдебно“ и „медицинско“. Първо, историческата регресия, която свидетелства за постепенното откъсване на съдебната експертиза от съвременната психиатрия. И доколкото днес престъплението се патологизира все повече, цялата тази форма на контрол, свързана с характеризирането на даден индивид, се активира максимално. Другият исторически процес показва едно постоянно искане за правомощия с цел модернизиране на самото наказателно правосъдие: през целия XIX век се отправят непрестанни желания за съдебни права на лекаря, докато от началото на XX век съдиите започват да призовават към медикализиране на тяхната професия. Успоредно с това е налице устойчива тенденция на съдебно институционализиране на медицинското знание. Третият процес има за основа поредицата от реформи, които организират единната съдебномедицинска власт: задължението на всеки обвиняем да се яви пред съдебното заседание, след като е прегледан от експерти психиатри; съществуването на съдилища за малолетни, където информацията на разположение на съдията е главно

психологическа, социална, медицинска; възникването на множество институции за съдебномедицински надзор, които обграждат детството и младежта.

И така, как се извършва тази мащабна и донякъде нелегитимна от гледна точка на закона трансформация? По-точно как така упражняването на властта за наказване на престъпленията в даден момент изпитва необходимост да се позове на природата на престъпника? По какъв начин разграничението между законните и незаконните деяния е принудено да се съпътства от разделението на индивидите на нормални и анормални? Как възниква и се оформя полето на социалните отклонения?¹⁹

Отговорите на тези въпроси могат да бъдат намерени чрез посочване на ефектите от включването на психиатричната експертиза в съдебната практика.

Основна хипотеза: обобщената функция на експертизата е да дублира, като произвежда поредица от замествания, юридическите обекти. Но не става дума за това психиатричният дискурс да установява нова реалност в областта на наказателното право; става въпрос за удвояване на елементите върху една и съща плоскост.

На първо място, експертизата дублира престъплението в онзи вид, в който то е кодифицирано от закона, с цяла серия други „факти“, които не са самото престъпление, а поредица от нагласи, от постъпки, от оценки, и които в дискурса на психиатъра са представени като причината — изходната точка на престъплението. Едно отклонение: от края на XVIII век на основанието на наказателния закон са подсъдни само нарушенията, дефинирани от него като престъпления, без той да притежава „обратна сила“. Но какво прави експертизата по отношение на самата буква на закона? Какъв тип обекти предлага на съдията като цел на наказанието? Какви са обектите, които експертизата прикрепя към престъплението? Това са все понятия, които системно се повтарят в подобни текстове: „психологическа незрялост“, „недоизградена личност“, „неправилна оценка на действителността“, „афективно неравновесие“, „емоционални нарушения“, „неадекватно поведение“. Но всъщност каква е тяхната функция?

Най-напред, да повторят нарушението, за да го впишат и конституират като индивидуална черта. Експертизата дава възможност да се премине от действието към начина на съществуване, като се покаже, че той не е нищо друго, освен самото престъпление. Второ, тя измества равнището на реалността на престъплението, понеже онова, което тези поведения нарушават, не е законът, защото той не забранява „афективната неуравновесеност“ или „емоционалните нарушения“. Накратко, експертизата отнася и „измерва“ поведението — като поредица от изключения — спрямо определен брой правила, оформящи оптималното равнище на развитие. Резултатът: съдията ще осъди и накаже именно онези девиантни поведения, които са предложени от психиатъра като място на образуване на престъплението.²⁰

¹⁹ Този текст върху социалните функции на психиатричната експертиза се базира на нетрадиционните открития, направени от Мишел Фуко в неговите археологични и генеалогични анализи. Следвайки методологическите образци, завещани от него в емпиричната част на социологическото изследване „Норма, отклонение и патология в наказателното правосъдие“, съм анализирал поредица от съдебнопсихиатрични експертизи от практиката на Софийски градски съд по наказателни дела.

²⁰ Във всяка експертиза може да се проследи как постепенно възниква един персонаж, който е неспособен да се приспособи към света, обича безредието, не се вслушва в мнението на другите, извършва необичайни постъпки, от дете страда от никакви болести и може да стигне до прес-

Втората функция на експертизата е да дублира автора на престъплението с персонажа на престъпника. При „класическата“ експертиза въпросът е единствено да се разбере дали в момента, когато е извършил деянието, обвиняемият е бил в състояние на лудост. Но какво става при експертизите във вида, в който функционират сега? Действително ли се прави опит да се определи дали дадено състояние на невменяемост позволява да не се разглежда авторът на деянието като субект, юридически отговорен за своите действия? Не. Експертизата прави нещо различно.

Най-напред, тя се опитва да установи миналото на престъпността и да покаже как индивидът вече е наподобявал своето престъпление още преди да го е извършил. За целта експертизата изгражда серия от „доказателства“ за поведение, за характер, за действия, които, макар и да не са нарушения в законния смисъл на думата, са нелегитимни. Заедно с това тук винаги присъства субектът под формата на желание за престъпление, което е в корелация с някаква негова негодност. Ето защо се появяват понятия като: „неуспех“, „малочисленост“, „неадекватност“, „оскъдност“, „незрялост“, „недостатъчно развитие“, „инфантилност“, „нестабилност“. Те се появяват и защото тази серия от „доказателства“, в която едновременно се чете незаконността на желанието и дефектността на субекта, няма за цел да отговори на въпроса за неговата виновност, въпреки че той изрично е дефиниран в закона. Вследствие на което магистратите и съдебните заседатели нямат пред себе си юридически субект, признат за отговорен за своите действия, а девиантен обект, подлежащ на коригиране.

Психиатричната експертиза има и една трета роля: не само да „открие“, че всъщност престъплението е криминалност, след като е конституирала престъпния субект като двойник на автора на нарушението. От момента, в който психиатърът получава функцията да казва дали действително е възможно да се открият у анализирания субект известен брой характеристики, които правят вероятна появата на бъдещо престъпление, експертизата започва да демонстрира възможната криминалност на индивида. Да се описва неговият характер на престъпник, да се очертава основата на девиантните поведения, които той „носи“ със себе си — означава да се спомогне той да премине от разряда на обвиняемия към статута на осъден. Между другото експертизата изпълнява и функцията на трансмисия.

И нека тук не се твърди, че съдиите издават присъда, а психиатрите само анализират менталитета, това дали въпросният субект е психотична личност или не. Всъщност психиатърът се превръща в съдия; той извършва действие на разследване, и то не на равнището на юридическата отговорност на индивида, а на действителната му виновност. И обратното, съдията ще получи нова функция. Понеже от момента, в който той действително ще издава своята присъда не за юридическия субект на нарушение, дефинирано от закона, а по отношение на индивида, носител на девиантни черти на характера, наказвайки, съдията няма да наказва престъплението. Той ще може да си позволи в

тъпление. Тъй че в крайна сметка без значение дали е виновен или не, ще бъде наказан не извършителят на престъплението, а именно този персонаж. Дори въпросният субект да е виновен, онова, което съдията ще осъди у него въз основа на психиатричната експертиза, вече не е нарушението на закона, а неговият „престъпен характер“.

рамките на издадената от него присъда да наложи на един отклоняващ се индивид серия от корективни мерки.

И така, психиатричната експертиза във вида, в който функционира днес, е пример за навлизането на един механизъм на границата между съдебната и медицинската институция. Макар и в точката на свързването им тя да играе основна роля за взаимното им нагаждане, не трябва да изследваме правото и медицината с помощта на подобна практика. В крайна сметка става въпрос за нещо различно, защото експертизата произхожда от другаде; тя има различен обект, използва различни понятия, правила на образуване и тематични стратегии. Всъщност психиатричната експертиза в съдебната практика не е адресирана до престъпници или до невинни, не и до болни, противопоставени на здравите; както убедително показва Мишел Фуко, тя се отнася до категорията на „анормалните“; или, по-скоро, не се разгръща в сферата на опозиция, а на една непрекъсната градация от нормалното към девиантното.²¹ При експертизата имаме практика, която въвежда власт за нормализиране и която се стреми чрез свързването на медицинското и съдебното да трансформира и двете и да оформи съдебномедицинското като инстанция за контрол не на престъплението, не на болестта, а на анормалното.

В заключение, съвременната съдебномедицинска власт като позитивна технология за промяна на индивидите конституира нормата двойко: нормата като правило за поведение, на която се противопоставя отклонението, и нормата като функционална изправност, „нормалното“, на което се противопоставя патологичното.²² Следователно обектът на психиатричната експертиза има двойствен статут, от една страна, на нередовност и девиантност по отношение на дадена норма и едновременно с това на патологично дисфункциониране по отношение на нормалното. Това е една смесена сфера, нито само юридическа, нито чисто медицинска, в която неразделно се преплитат смущенията на реда и разстройствата във функционирането. Между описанието на юридическите норми и медицинския анализ на болестите, съвременната психиатрична експертиза е основното средство за изследване и технически метод за промяна на социалните отклонения. В крайна сметка днес имаме една нова конституция на наказателната власт: с помощта на психиатричната експертиза съвременното правосъдие вече функционира като съдебномедицинско пространство, което на практика означава, че от единия до другия край то е нормативно-патологично.

---

²¹ В двата основни текста, на които се позовавам — Кангилем (1995) и Фуко (2000), — ще открием един изключително важен факт. В тях нормата не се дефинира като естествен или изкуствен закон, а като функция на изискване и на принуда, която упражнява по отношение на областите, към които се прилага; тя е елемент, въз основа на който се оказва легитимно определено упражняване на властта. Следователно нормата носи едновременно в себе си принцип за квалифициране и принцип за наказване; тя не притежава функцията на изключване и отхвърляне, а винаги е свързана с позитивен метод на намеса, с нещо като нормативен проект.

²² Тезата, че съвременната съдебна власт, макар и на едно ниво наистина да е легитимирана и ръководена от законите, на друго — и то далеч по-фундаментално — функционира като нормативна власт, съм се опитал да докажа в статията „Съдебното пространство — власт на закона или власт на нормата“ (вж. Канушев 2000 б).

ЛИТЕРАТУРА

- Б е к а р и я, Ч. 1993. *За престъпленията и наказанията*. ИК „ТедИна“, Варна.
- Б е н т а м, I. 1867. „Основные начала уголовного кодекса“. В: Бентам, I. *Избранные сочинения*. Т. 1, СПб, Москва.
- В е б е р, М. *Социология на правото* (непубликуван превод).
- Д о л а п ч и е в, Н. 1994. *Наказателно право*. Издателство на БАН, София.
- К а н г и л е м, Ж. 1995. *Нормално и патологично*. УИ „Св. Климент Охридски“, София.
- К а н у ш е в, М. 1997. Индивидуализираното наказание. *Социологически проблеми*, 1-2:47-55.
- К а н у ш е в, М. 1999. *Престъпление, престъпност, наказание: социологическо изследване на съдебния процес* (докторска дисертация).
- К а н у ш е в, М. 2000 а. *Норма, отклонение и патология в наказателното правосъдие*. Дом на науките за човека и обществото, София.
- К а н у ш е в, М. 2000 б. Съдебното пространство — власт на закона или власт на нормата. *Критика и хуманизъм*, 2: 65-84.
- Л е в е н с о н, П. 1893. *Беккария и Бентам: их жизнь и общественная деятельность*. Санкт-Петербург.
- Л о м б р о з о, Ч. 1999. *Престъпникът. Криминална типология*. Издателство „Екстрем“, София.
- Наказателен кодекс*. 1996. Издателство „Наука и изкуство“, София.
- Наказателно-процесуален кодекс*. 1996. Издателство „Наука и изкуство“, София.
- Н е н о в, И. 1990. *Наказателно право на България*. Издателство „Наука и изкуство“, София.
- П а в л о в, С. 1989. *Наказателен процес на България*. УИ „Св. Климент Охридски“, София.
- П а л и к а р с к и, М. 1992. *Наказателно-изпълнително право на България*. Издателство „Лега-кон“, София.
- Престъпления и осъдени лица*. (1993-2000). Национален статистически институт, София.
- Р а к о в с к и, К. 1993. *Престъпността: нейните причини и средства за изкореняването ѝ*. ИК „ТедИна“, София.
- Съдебна практика в България*. 1991. Т. 1-2. Издателство „Наука и изкуство“, София.
- Т о р б о в, Ц. 1992. *История и теория на правото*. Издателство на БАН, София.
- Ф у к о, М. 1992. *Генеалогия на модерността*. УИ „Св. Климент Охридски“, София.
- Ф у к о, М. 1998. *Надзор и наказание. Раждането на затвора*. УИ „Св. Климент Охридски“, София.
- Ф у к о, М. 2000. *Аномалните*. Издателство ЛиК, София.
- Bentham, J. 1970. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Methuen, London.
- Bottomley, A. K. 1980. *Decisions in the Penal Process*. Martin Robertson, London.
- Carland, D. 1990. *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*. Clarendon Press, Oxford.
- Cross, Sir R. 1971. *Punishment, Prisons and the Public*. Stevens, London.
- Phillipson, M. 1971. *Sociological Aspects of Crime and Delinquency*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Rushe, G. and Kirchheimer, O. 1939. *Punishment and Social Structure*. Columbia University Press, New York.
- Rutherford, A. 1986. *Prisons and Process of Justice*. Oxford University Press, Oxford.

Биографична справка: Мартин Канушев е научен сътрудник в секция „Социология на отклоняващото се поведение“ на Института по социология. Завършил е Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, специалност социология през 1991 година. Доктор по социология от 1999 година с дисертация в областта на социология на правото и социалните отклонения. В момента чете лекции по Обща социология в СУ „Св. Климент Охридски“, по История на социологията в Нов български университет и по Социология на насилието в ПУ „Паисий Хилендарски“. *Публикации:* Етнометодологически поглед към историческия дискурс (в съавт.). *Социологически проблеми* 3/1996; Индивидуализираното наказание. *Социологически проблеми* 1-2/1997; Българското училище — нормативен ред, отклонения и санкции. *Социологически преглед*, специален брой, 1998; Съдебното пространство — власт на закона или власт на нормата. *Критика и хуманизъм* 9/2000.

Адрес за кореспонденция: Институт по социология, БАН, София 1000, ул. „Московска“ 13-А.
E-mail: mkanoushev@aster.net

Статията е приета за печат на 19.III.2002 г.